

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/1>

ДИСКУСІЯ І КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ПРО КРИЗУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

DISCUSSION AND CONTEXTUALIZATION OF THE QUESTION ON THE CRISIS OF EUROPEAN VALUES

Бабій С.А., аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Стаття присвячена дискусійному питанню про кризу європейських цінностей, політичним, соціальним культурним чинникам, які підірвали їх стійкість та цілісність. Розглянуті деякі аспекти теоретичного становлення та еволюції європейських цінностей, об'єктивні та суб'єктивні фактори, які спричинили їх кризу. Приділяється увага зростанню популістських і екстремістських рухів як однієї з причин втрати довіри до політичних інституцій; зростанню нерівності та економічної нестабільності, а також виклики, пов'язані з масовою міграцією та культурною різноманітністю. Акцентується на маніпулюванні масовою свідомістю з метою формування негативного ставлення до європейських цінностей за допомогою соціальних медіа, дезінформації та різних політичних технологій. У статті пропонуються можливі шляхи подолання кризи європейських цінностей, зокрема, політичні заходи, спрямовані на зміцнення демократії та принципів правової держави, дотримання прав і свобод людини, а також підтримку культурного розмаїття. Особливу увагу приділено поглядам Ю. Габермаса на політико-правові відносини в Європейському Союзі, а також – правовий фундамент взаємодії між окремими європейськими країнами. При вивченні кризи Європейського Союзу використовується контекстуалізація як метод, що дає можливість при вивченні досліджуваного об'єкта врахувати його різні аспекти, такі як історичні, культурні, соціальні, політичні та інші фактори, що забезпечує більш повний комплексний аналіз, показує взаємозв'язок між різними факторами, що впливають на досліджувану проблему. Дискусія навколо кризи європейських цінностей привертає увагу до майбутнього ЄС, стає важливим кроком у визначенні спільного мінімуму цінностей, які є необхідними для забезпечення стабільності та процвітання європейської спільноти.

Ключові слова: європейські цінності, національні цінності, криза, транснаціональна і національна держава, права людини, демократія.

The article is devoted to the controversial issue of the crisis of European values, political, social and cultural factors that have undermined their stability and integrity. Some aspects of the theoretical formation and evolution of European values, objective and subjective factors that caused their crisis are considered. Attention is paid to the rise of populist and extremist movements as one of the reasons for the loss of trust in political institutions; growing inequality and economic instability, as well as challenges related to mass migration and cultural diversity. The author emphasizes the manipulation of mass consciousness in order to form a negative attitude towards European values through social media, disinformation and various political technologies. The article suggests possible ways to overcome the crisis of European values, including political measures aimed at strengthening democracy and the rule of law, respect for human rights and freedoms, and support for cultural diversity. Special attention is paid to the views of Habermas on political and legal relations in the EU, as well as the legal basis for interaction between individual European countries. When studying the European Union crisis, contextualization is used as a method that makes it possible to take into account various aspects of the object under study, such as historical, cultural, social, political and other factors, which makes it possible to provide a more comprehensive analysis and show the relationship between various factors affecting the problem under study.

Key words: European values, national values, crisis, transnational and national state, human rights, democracy.

Війна Росії проти України стала серйозним екзистенційним викликом не лише для українського народу та його державності, але й для Європейського Союзу як оплоту європейських цінностей. На першому році війни роз'єднана та значною мірою вповільнена реакція ЄС на не спровоковану агресію РФ проти України продемонструвала кризу єдності та верховенство економічних інтересів над ціннісними. В попередні роки гостра дискусія щодо нового розширення ЄС, а саме долучення України до ЄС за спрощеною процедурою, засвідчила відданість держав-членів насамперед національним інтересам. В подальшому під впливом героїчного опору українського народу російському агресору ЄС надав максимальну підтримку Україні, яка є важливою не лише для її майбутнього, але й для майбутнього самої Європи. 23 червня 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата. Вирішальну роль у прийнятті цього рішення відіграла відданість України базовим європейським цінностям. Таким чином, аксіологічне питання зіграло одну з ключових ролей у зміні

курсу ЄС по відношенню до України. Разом з тим, внутрішні процеси, що відбуваються в європейських країнах, не позбавлені суперечностей, вони мають плюралістичний характер і проявляються у різних сферах (політико-правовій, соціально-економічній, культурно-духовній тощо). Мета статті полягає в тому, щоби показати конфігурацію майбутнього Європейського союзу через подолання кризових явищ у сфері філософії загального(транснаціонального-Ю. Габермас) і одиничного (національного) через дотримання прав людини і збереження засадничих принципів демократії.

Європейські цінності – це сукупність моральних, соціальних, політичних ідеалів, що визнаються в ЄС як нормативні. Європейський світогляд ґрунтується на ряді базових цінностей, які вважаються основою демократичних та правових систем незалежних європейських країн. Вони формують традиційну європейську спільноту і включають насамперед свободу особистості, свободу слова та свободу віросповідання, а також – рівність перед

законом, рівність можливостей і прав, толерантність до іншої культури, релігії тощо. Невід'ємними частинами філософії ЄС є захист прав людини, гуманізм та повага до людської гідності. Іншими важливими складовими є демократія, як основа правової держави, що забезпечує розвиток демократичних інституцій та практик; соціальна справедливість, соціальні права та подолання нерівності. Перелічені цінності визнані і захищені в рамках Європейської конвенції з прав людини, вони є ключовими принципами на основі яких розвивається європейська спільнота та співпраця в Європейському Союзі. Проте дедалі частіше звучить думка про кризу європейських традиційних цінностей, що, на загальне визнання як теоретиків, так і практиків, загрожує стабільності та єдності Європейського Союзу. Хоча деякі ознаки кризи європейських цінностей були помітні ще у минулому столітті, вважається, що вона поглибилась в останні десятиліття.

Історії становлення європейських цінностей від найдавніших часів (античності) і до створення ЄС присвячений ряд праць, серед яких виділимо дослідження Ентоні Пагена, в якому показані соціально-політичні, духовні і культурні причини зародження фундаментальних ідей, на яких тримається сучасна європейська спільнота і висловлюється думка про те, що вони по суті є «вічними» [1]. Серед таких цінностей українські дослідники М. Бондарець, Б. Гладкий, О. Сахань, Ю. Щербакова на перше місце ставлять права людини і соціальну справедливість. Зокрема, в одній із праць зазначається, що розуміння «європейських цінностей», об'єднавши класичні уявлення попередніх історичних епох, акцентувало і насамперед на повазі до прав людини та забезпеченні соціальної справедливості [2, 110–122]. Про інтерес до питання прав людини і утвердження цієї теми в українському науковому просторі свідчать праці В. Акуленка, М. Козюбри, О. Макеевої, О. Мережко, М. Неліп, М. Орзіх, П. Рабиновича, М. Савчин, В. Тація та інших [3; 4; 5]. Зауважимо, що включення історичного, соціально-політичного, культурного змісту традиційних для Європи понять, набуває особливого значення в умовах російської агресії проти України, коли відстоюється свобода і незалежність держави, яка оголосила про свій європейський вибір і послідовно впроваджує курс європейської інтеграції [6]. Щодо кризи європейських цінностей, то ця проблема не менш широко обговорюється як зарубіжними, так і українськими дослідниками. Серед них варто назвати Б. Булана, В. Василенка, Ю. Габермаса, С. Гілдона, М. Гнатюка, Д. Ідман, В. Єрмолаєву, А. Макаренка, Й. Мааса, М. Мінакова, К. Ромметвейт, Р. Слевик, Ю. Щербакова та інших.

Узагальнюючи різні підходи, можна сказати, що часто згадуваними причинами кризи європейських цінностей називають загострення соціально-економічних та політичних протиріч всередині Європейського Союзу, дискредитацію його демократичних інститутів. Крім того, розширення кордонів Європейського Союзу та зростання міграційного потоку з різних країн зіграло роль у поглибленні культурних і релігійних відмінностей серед населення, що сприяє виникненню напруженості і конфліктів. Важливу роль відіграють глобалізаційні процеси, які «розмивають» європейську ідентичність і спричиняють її кризові прояви, підсилені міграційними процесами та змінами в демографічному складі населення. Всередині ЄС посилюється недовіра до політичних інститутів, набувають небезпечного характеру націоналізм та популізм, зростає радикалізація певних груп населення та загроза терористичних актів. Це загострює питання безпеки та свободи суспільства, що може вплинути на обмеження прав та свобод людини. Варто звернути увагу і на такий фактор як маніпулятивний вплив окремих мас-медіа на свідомість європейців, адже через поширення фейкової інформації, яка відповідає інтересам окремих політичних сил, порушуються загальні інтереси спільноти щодо збереження її стабільності.

Загрозою для європейських цінностей стала радикалізація окремих політичних сил і рухів, в результаті діяльності яких порушуються права людини, а також – права меншин. Крім того, на тлі глибоких соціальних та економічних перетворень в європейських країнах відмічається зростання соціальної нерівності та соціальної напруги, прояви невдоволення тощо.

Одним із серйозних викликів для європейських цінностей є відсутність внутрішньої згоди щодо спільних напрямів розвитку в майбутньому. У цьому питанні європейські країни диференційовані і поділяються на два табори: з одного боку, є країни, які підтримують інтеграцію і глобалізацію, з другого боку, є країни, що прагнуть зберегти національну ідентичність та культурну спадщину. Потенційно ця ситуація містить небезпеку конфліктів та виникнення непорозумінь між країнами та певними політичними силами, що може загрозувати не лише європейській інтеграції, але й демократичному порядку в Європі. Конфлікти всередині ЄС можуть мати різний характер та походження, зокрема, базуватися на відмінностях у поглядах окремих держав-членів, а інші можуть виникати на тлі розходження у розумінні питань, які стосуються європейської інтеграції та розширення меж ЄС. Одним із найбільш відомих конфліктів є вихід Великої Британії з ЄС (Brexit), наслідком розглядають послаблення безпеки та оборони в ЄС, втрату партнерських зв'язків.

Ще одна зона ЄС, в якій існує загроза виникнення конфлікту – політико-правова. Контекстуалізація цього питання дається Юргеном Габермасом, німецьким філософом та соціологом наступним чином: криза в політико-правовій сфері ЄС зумовлена недостатнім демократичним контролем над процесом прийняття рішень на європейському рівні, у прийнятті рішень недостатньою є участь громадян. Як писав Габермас, відбувається це тому, що влада в ЄС є розділеною між різними інституціями, внаслідок чого ускладнюється процес прийняття рішень, це, в свою чергу, впливає на рівень довіри громадян до європейських інституцій, яка знижується. Габермас наполягав, що політики в ЄС занадто сильно зосереджені на економічних питаннях і не звертають достатньої уваги на соціальні та культурні проблеми. А це також є причиною незадоволення серед громадян, що призводить до кризи легітимності європейських інституцій [7].

Для подолання кризових явищ в політико-правовій сфері ЄС, Габермас пропонує декілька варіантів. Насамперед, він звертає увагу на потребу посилення демократичного контролю над процесом прийняття рішень на європейському рівні. Для цього, вважає він, потрібно розширити можливості європейського парламенту з тим, щоби забезпечити більшу участь громадян у процесі прийняття рішень на європейському рівні. Він також рекомендує здійснити реформу Європейської Ради, щоби гарантувати більшу прозорість та демократичний контроль над процесом прийняття рішень.

Крім того, Габермас наголошує, що більшу увагу варто приділити соціальним та культурним питанням, а не лише економічним. Він вважає, що політики в ЄС повинні уважніше відноситись до питань соціальної справедливості, рівності та культурного розмаїття. Це, на його думку, допоможе зберегти довіру громадян до європейських інституцій. І нарешті, він пропонує змінити модель європейської інтеграції, щоби зробити її більш інклюзивною та більш привабливою для громадян. Це означає, що інституції ЄС мають бути більш гнучкими та диференційованими, щоби забезпечити врахування різних потреб та інтересів держав-членів.

Габермас підкреслював, що конституція ЄС повинна «народитись» внаслідок активної дискусії та консенсусу між громадянами й урядами країн-членів, а не бути лише домовленістю між політичними елітами. Він пропонував залучати громадян до прийняття рішень через публічні

обговорення, референдуми та інші форми прямої демократії. Лише через активну участь громадян, писав він, можна забезпечити легітимність європейської конституції.

Для Габермаса обидві конституції, а саме- конституція ЄС, а також, національні конституції, є важливими. Тому що розвиток конституційної системи Європейського Союзу можливий за умови взаємодії з конституціями його членів. Він підкреслював значення національних конституцій як основи внутрішньої політичної легітимності та правової системи кожної держави-члена. Габермас підтримує ідею «конституційного патріотизму», де громадяни мають зобов'язання і відчуття приналежності як до своєї національної конституції, так і до європейської конституції.

Думки та погляди Габермаса на конституцію ЄС були предметом дискусій у наукових колах європейських країн. Зокрема, йому закидали переоцінку демократії, що може призвести до неефективного керівництва і труднощів у прийнятті важливих рішень ЄС; суперечливість поглядів щодо значення національної суверенітету та самовизначення держав, а також недооцінку спільної європейської конституції.

Розподіл суверенітету між народами і громадянами Європи, на думку Габермаса, мав би бути відображеним у симетричному поділі влади між Європейською Радою і Європейським Парламентом, а політичне керівництво і засоби масової інформації – «працювати» на розвиток дедалі більшому почуттю громадянської солідарності. Головний висновок, який робить Габермас стосується створення нової конфігурації Європейського

Союзу(транснаціональної держави), яка б могла відповідати контексту національних держав, при цьому не зменшуючи її демократичної легітимності.

Загальна дискусія навколо кризи європейських цінностей стала актуальною в контексті політичних, соціальних і культурних змін, що відбуваються в Європі в останні роки. Розширення Європейського союзу, міграційні потоки, економічні труднощі та інші фактори створили серію викликів для європейських цінностей і призвели до дискусій щодо їх актуальності і значення. Однією з проблем, що виникає при розгляді європейських цінностей є недостатня контекстуалізація конкретного історичного, культурного і політичного процесів у різних країнах Європи. Це призводить до спрощеного уявлення про національні цінності у співставленні їх з європейськими, ускладнює пошук спільних точок зору на це питання. Контекстуалізація відносин європейські/національні цінності допомагає уникнути спрощеного уявлення про них і показує, що цінності не є статичними і однозначними, а з'являються і розвиваються у складних і динамічних взаємозв'язках між людьми, культурами і суспільствами. Разом з тим, дискусія навколо кризи європейських цінностей привертає увагу до майбутнього ЄС, стає важливим кроком у визначенні спільного мінімуму цінностей, які є необхідними для забезпечення стабільності та процвітання в європейській спільноті. Ця дискусія спонукає європейську спільноту до саморефлексії, переосмислення багатьох аксіологічних питань і пошуку нових способів вирішення викликів, з якими зіштовхнувся ЄС на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Antony Pagden. The idea of Europe from Antiquity to European Union. URL: <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001025960.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).
2. Ціннісний вимір розвитку цивілізацій і глобалізація: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької. К: 2019. 432 с.
3. Козюбра М. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3–12.
4. Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-3-15>
5. Савчин М. В. Конституціоналізм і війна. *Часопис*. 2022. № 2. С. 3–14. <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022>
6. Макеєва О. В. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 48–55. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16709>
7. Habermas Jür. The Crisis of the European Union in the Light of a Constitutionalization of International Law. *European Journal of International Law*. 2012. Vol. 23. Iss. 2. pp. 335–348. URL: https://academic.oup.com/ejil/search-results?page=1&q=Habermas&fl_SiteID=5452&SearchSourceType=1&allJournals=1 (дата звернення: 21.05.2023).